

Ένα ποδοσφαιρικό παιχνίδι το καταλαβαίνουμε σα μια μάχη, μια συζήτηση σα λογομαχία, το φλερτ σαν πολιορκία, τη ζωή σαν ένα συνεχή αγώνα. Αυτά τα μεταφορικά ίχνη του πολέμου ανακαλύπτουμε ξεχασμένα στην «κοινή γλώσσα».

Ο πόλεμος εν ειρήνη*

Του Σπύρου Α. Μοσχονά

«ούτε λέει ούτε κρύβει - επισημαίνει»
(Ηράκλειτος 93)

1

Πολλές εκφράσεις που αφορούν τον πόλεμο λέγονται μεταφορικά για να περιγράψουν ή να χαρακτηρίσουν δραστηριότητες καθημερινές. Σαν «πολεμικές» διαδικασίες καταλαβαίνουμε πολλά από τ' ανθρώπινα παιχνίδια (μια παρτίδα σκάκι ή έναν ποδοσφαιρικό αγώνα), κάθε λογής ανταγωνιστικές - εν μέρει, τουλάχιστον - δραστηριότητες (όπως την πολιτική, τον έρωτα, το σεξ), μια μεγάλη ποικιλία τρόπων διαλεκτικής ή λεκτικής συναλλαγής (τσακωμούς, φαγωμάρα, κουτσομπολιά, τηλεοπτικές ή «θεωρητικές» συζητήσεις), ακόμα και την ίδια τη διαδικασία έκφρασης ιδεών ή επιχειρημάτων. Ας δούμε πρώτα λίγα γλωσσικά παραδείγματα στα οποία αποτυπώνονται οι *εννοιολογικές* αυτές μεταφορές¹.

Το ποδόσφαιρο είναι πόλεμος: Τακτική. Μια ομάδα **ρίχνει το βάρος στην άμυνα** ή στην **επίθεση: σφυροκοπά** (ή **βομβαρδίζει**) τη μεγάλη περιοχή από τα πλάγια· προσπαθεί ν' **ανοίξει διαδρόμους** («παραθυράκια») στις **γραμμές του αντιπάλου**· φροντίζει η **άμυνα** να μην έχει **κενά** ή **τρύπες** κ.λπ. Οι ποδοσφαιριστές **εισβάλλουν** στην **αντίπαλη περιοχή** με συχνές **επιθέσεις** και **αντεπιθέσεις**. Η **αλληλοκάλυψη** είναι απαραίτητη. Οι παίκτες πρέπει να δείχνουν **πειθαρχία** και **αγωνιστικότητα**, αρετές των εμπολέμων που συχνά επαινούν οι προπονητές τους. Για τους παίκτες, ιδιαίτερα τους κυνηγούς, τις **επιθετικές αιχμές**, η λέξη **φονιάς** θεωρείται ευφημισμός. Ιδού και ένα σχόλιο από αθλητική εφημερίδα: «από το αντίπαλο στρατόπεδο **διασώθηκαν**» (δηλ. έπαιξαν καλά) «μόνο ο τάδε και ο δείνα ποδοσφαιριστής.» κ.ο.κ.

Ο έρωτας είναι πόλεμος: Πολιορκία. Λόγοι κοσμιότητας επιβάλλουν ν' αναφέρονται τα πιο αθώα παραδείγματα. **Πολιορκούμε** για καιρό τους ή τις υποψήφιες ερωτικές μας συντρόφους. **Ριχνόμαστε**, μας **ρίχνονται**, μας **αντιστέκονται**. Ακόμα κι όταν **πέφτουν**, όταν **κατακτώνται**, δεν **παραδίνονται** στον έρωτά μας αμέσως, **χωρίς όρους** ή **αμαχητί**. Μερικές γυναίκες, **σεξοβόμβες** ή **βραδυφλεγείς**, δεν κερδίζονται εύκολα, αλλ' όταν τις **υποτάξει** κανείς... Άλλες καταφέρνουν να σε κρατάνε μια **ζωή αιχμάλωτο** κ.ο.κ.

Οι ιδέες είναι πόλεμος: Πολεμική. Με τον όρο πολεμική μπορεί κανείς ν' αναφέρεται σε μια ιδιαίτερη τεχνοτροπία του διαλόγου καθώς και στα πολιτιστικά της συμφραζόμενα. Ιδιαίτερα οι διανοούμενοι **κυριεύονται** από την ιδέα ότι **πολεμούν**, **αγωνίζονται**, **μάχονται** «γύρω από»² τις ιδέες τους, τις οποίες **προασπίζουν** από **αντίθετα** επιχειρήματα. **Συμπαράτασονται** κι **εκστρατεύουν** γι' αυτές,

επιστρατεύοντας όλα τα μέσα. Όλοι **υπηρετούμε** ιδέες και **υπό** ιδέες. Ανήκουμε σε **στρατόπεδα**, σε **παρατάξεις**. Οι φίλοι μας, οι **συναγωνιστές** μας, οι ομοϊδεάτες μας, η κλίκα μας θα μας **καλύψουν**, δε θα μας αφήσουν **έκθετους** στο πεδίο των **προσωπικών μας μαχών**, στις **επιπλήξεις** και στις **προσβολές**. Προσπαθούμε ν' **αντιμετωπίσουμε** τους συνομιλητές μας, να τους **κατατροπώσουμε**. Οι άλλοι είναι συνήθως **βλήματα**. Τους **θάβουμε**, όταν δεν είναι παρόντες. Συχνά **ξεσπαθώνουμε** κι εμπλεκόμαστε σε **διαξιφισμούς**. Οι **λογομαχίες** είναι λογχομαχίες, γεμάτες **προσωπικές αιχμές** και **δηλητήριο**. Η **παρατάξη** κι η **ανάπτυξη** των επιχειρημάτων έχει σημασία διότι μπορεί κάποιος να τ' **αντικρούσει** ή να τ' **αποκρούσει**. Πολλά απ' αυτά είναι **εύστοχα** κι **ευθύβολα**, **άλλα ευπρόσβλητα** και **τρωτά - στρέφονται εναντίον** μας. Οι σκοποί είναι **στόχοι**. Άλλωστε, καλές οι ιδέες αλλά να **χτυπήσουμε** και καμιά θέση. Για να **επιτύχουμε**, καταστρέφουμε τα οικοδομήματα των αντιπάλων: **καταρρίπτουμε, υποσκάπτουμε, υπονομεύουμε, ανατρέπουμε** θεωρίες, πρόσωπα, αξίες κ.ο.κ.

Η ζωή είναι πόλεμος: Επιβίωση. Με όλα αυτά κατορθώνουμε κι **επιβιώνουμε**. Η ζωή είναι ένας **συνεχής πόλεμος** με στρατιώτες **βιοπαλαιστές**, με οικογενειάρχες **μαχητές που αγωνίζονται** για τα παιδιά τους. - Τι κάνεις; - Ε, **στον αγώνα, στη βιοπάλη, σκοτώνομαι στη δουλειά**, Σπύρο μου. Τα προσόντα είναι **όπλα**. Οι γονείς και οι δάσκαλοι θέλουν να μας δώσουν **εφόδια** από το ιδεολογικό, κοινωνικό, ηθικό τους **οπλοστάσιο**. Βρισκόμαστε μέσα σε μια **κοινωνική παλαίστρα** και προσπαθούμε να μην τεθούμε **εκτός μάχης**. Οι συνταξιοδοτούμενοι λένε αστεειεύμενοι: **αποστρατεύτηκα**, οι άνεργοι: **σε εφεδρεία**. Σε ορισμένα συμφραζόμενα, π.χ. στην «πολιτική των δεινοσαύρων», **είμαι μάχιμος** σημαίνει, καθώς θα θυμάστε, «ζω» κ.ο.κ.

2

Κάθε μεταφορά, από τη στιγμή που θα προταθεί, οφείλει να μας ξενίζει με την **κυριολεξία** της. Όταν ακούμε ότι «οι ρίζες του έθνους απλώνονται βαθιά στην ιστορία» δεν εννοούμε, βέβαια, ρίζες φυτικές. Οι «ρίζες του έθνους» είναι μια μεταφορική διατύπωση που οφείλει, για να γίνει κατανοητή, να σκιάσει την «αρχική» κυριολεκτική σημασία: για να καταλάβουμε μια μεταφορά πρέπει πρώτα ν' αναγνωρίσουμε - κι αμέσως μετά να ξεχάσουμε - ότι θα ήταν απλώς εσφαλμένη, ψευδής ή αδόκιμη εάν επρόκειτο να νοηθεί κυριολεκτικά. Είναι σα να πρέπει κάποια στιγμή να πεταχτούμε από το σημασιολογικό μας ύπνο αναφωνώντας: «μα τα έθνη δεν έχουν ρίζες!» Και τότε μόνο αρχίζει να μας γίνεται κατανοητό πώς τα έθνη εξαπλώνονται στο χρόνο *σα να είχαν* ρίζες³.

Κάθε μεταφορά λοιπόν εκπροσωπείται από μια διαψεύσιμη κυριολεξία - μέσα από την οποία διαφεύγει. Ένας ποδοσφαιρικός αγώνας δεν είναι, βέβαια, ένας πόλεμος τακτικής, μια λογομαχία δεν είναι πραγματική μάχη, το φλερτ δεν είναι πραγματική πολιορκία. Η παραδοχή αυτή είναι απαραίτητη για να μας γίνει αντιληπτό όχι αυτό που η μεταφορά **σημαίνει** (η «κυριολεξία» της) αλλά αυτό που πραγματικά «θέλει να μας πει» - αυτό που **επισημαίνει**. Οι μεταφορές του πολέμου επισημαίνουν ότι το ποδόσφαιρο πράγματι είναι ένας πόλεμος τακτικής, το φλέρτ πολιορκία, μια λογομαχία μάχη.

Ας προσπαθήσουμε τώρα να φανταστούμε, όπως μας προτείνουν οι G. Lakoff και M. Johnson, «έναν πολιτισμό όπου η επιχειρηματολογία θεωρείται χορός, αυτοί που επιχειρηματολογούν είναι χορευτές και σκοπός τους είναι να χορεύουν με τον πιο

ισορροπημένο κι αισθητικά ευχάριστο τρόπο. Σ' έναν τέτοιο πολιτισμό οι άνθρωποι όχι μόνο θα είχαν διαφορετικές ιδέες για την επιχειρηματολογία, αλλά θα επιχειρηματολογούσαν και διαφορετικά. *Εμείς* όμως, κατά πάσα πιθανότητα, δεν θα θεωρούσαμε καν ότι επιχειρηματολογούν, θα λέγαμε απλώς ότι *κάνουν κάτι διαφορετικό*.⁴ Να λοιπόν ποια είναι η πραγματική αξία αυτού του νοητικού πειράματος: στο κείμενο που μόλις παραθέσαμε δεν έχουμε πια δύο περιγραφές (μία «πολεμική» και μία «ειρηνική») για το ίδιο πράγμα αλλά δύο περιγραφές για *δύο διαφορετικά πράγματα* - την επιχειρηματολογία-χορό και την επιχειρηματολογία-πόλεμο. Ό,τι έμοιαζε με κοινό σημείο, με «κοινό τόπο», ανεπίστρεπτα μετα-τοπίζεται. Αυτή την αποκλειστική σχέση που η μεταφορά διεκδικεί προς τα πράγματα που επισημαίνει, μπορούμε, νομίζω, και αυτή, να την αποκαλούμε *κυριολεκτική*.

Αν και δεν είναι όλες οι μεταφορές εξίσου αποδεκτές, στη γλώσσα δεν καταγράφονται μόνο «πολεμικές» μεταφορές. Ο έρωτας, π.χ., μπορεί επίσης να είναι **μεθύσι** ή **αρρώστια** («άρρωστος ή τρελός από έρωτα») ή **ανταλλαγή με σκοπό την ωφέλεια** («ο ένας δίνει κι ο άλλος παίρνει») ή ένα **ταξίδι** («πού θα μας βγάλει αυτή η σχέση;», «είναι αργά να γυρίσουμε πίσω»). Ταξίδι είναι επίσης η **ζωή** («και εις τον τάφον φέρνει», λέει ο Κάλβος).

Είτε πρόκειται για «πολεμική» είτε για «ειρηνική» μεταφορά, το τίμημα που πρέπει να καταβληθεί στη γλώσσα είναι το ίδιο: για να γίνει δεκτή μια μεταφορά πρέπει να *νεκρωθεί*.⁵ Οι γλωσσολόγοι ονομάζουν νεκρές τις μεταφορές που σημαίνουν αποκλειστικά (δηλ. κυριολεκτικά) ο,τι άλλοτε επεσήμαιναν - φθαρμένες από τη χρήση και τη συνήθεια έχουν πια γίνει τόσο αυτονόητες που ούτε καν τους «δίνουμε σημασία».

Ό,τι κι ο πόλεμος αφήνει στη γλώσσα είναι αυτές οι νεκρές μεταφορές που, αφοπλισμένες, διατηρούν τη δύναμη να μας πιάνουν στον ύπνο.

Σημειώσεις

1. Τα παραδείγματα για τον έρωτα και την επιχειρηματολογία βασίζονται στις επισημάνσεις των G. Lakoff και M. Johnson, *Metaphors we live by*, The University of Chicago Press, 1987, 4 κ.ε., 46 κ.ε.
2. Για τη διαλεκτική σημασία του **περί**, «γύρω από», ως εξέλιξη τοπικής σημασίας και μάλιστα σε συμφραζόμενα πολεμικά, πβ. A. Mourelatos, *The Route of Parmenides*, Yale University Press, 1970, 192.
3. Γι' αυτή την αντίληψη της μεταφοράς, βλ. D. Davidson, «What Metaphors Mean», στον τόμο *Inquiries into Truth and Interpretation*, Oxford University Press, 1984, 245-264.
4. Lakoff και Johnson, ό.π., σελς 4-5 (ελεύθερη απόδοση).
5. Πβ. Davidson, ό.π., σ. 249: «to make a metaphor is to murder it».